

JAZYKOVEDNÝ ZÁPISNÍK

**ROČNÍK 19 – 21
2000 – 2002**

**Bratislava
Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV
2006**

Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV

Panská 26

813 64 Bratislava

tel.: 02/54 43 17 61 – 3

fax: 02/54 43 17 56

JAZYKOVEDNÝ ZÁPISNÍK

ROČNÍK 19 – 21
2000 – 2002

BULLETIN
SLOVENSKEJ JAZYKOVEDNEJ SPOLOČNOSTI
PRI SAV

JAZYKOVEDNÝ ZÁPISNÍK

ROČNÍK 19-21 – 2000/2002

Obsah

Správa o činnosti SJS pri SAV za obdobie od 22. 9. 1998 do 19. 10. 2000	5
X., XI. A XII. kolokvium mladých jazykovedcov	8
Zoznam prednášok konaných v SJS pri SAV v rokoch 2000 – 2002	9
Tézy prednášok:	
Horecký, J.: K dejinám novej slovenskej jazykovedy	11
Rymut, K. – Majtán, M.: Badania językoznawcze na Spiszu – Jazykovedné výskumy Spiša	12
Ďurovič, E.: Cirkevnoslovanské preklady Lutherovho katechizmu v XVII. storočí – švédsky pokus o konverziu pravoslávnych v Pobaltí	13
Horák, E.: „Nové“ južnoslovanské spisovné jazyky (vo vzájomných vzťahoch a súvislostiach)	14
Kollár, D.: Krása lexikografie	15
Horecký, J.: Princípy kultivovania jazyka	15
Buzássyová, K.: Kategória životnosti maskulín v slovenčine: sémantický, štylistický a komunikačno-pragmatický aspekt jej fungovania	16
Svobodová, J.: Komunikace, lingvistika a výuka mateřštiny	18
Slavomír Ondrejovič: Jazykovedec Henrich Bartek	19
Furdík, J.: K onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaného slova	20
Furdík, J.: Poznámky k teórii lexikálnej motivácie	22
Sabol, J.: Kvantita v slovenčine – metodické a metodologické problémy jazykovedného výskumu	23
Pekarovičová, J.: Slovenčina ako cudzí jazyk v lingvodidaktickom kontexte	26
Furdík, J.: Súčasný stav výskumu slovanskej slovotvorby	27

Sabol, J.: Dynamika fonologických protikladov v slovenčine	29
Sabol, J.: Vývinové a synchronne metamorfózy kvantity v slovenčine	31
Zoznam členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti (v roku 2006)	34

Správa o činnosti slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za obdobie od 22. 9. 1998 do 19. 10. 2000 prednesená na Valnom zhromaždení Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV 19. 10. 2000 v Bratislave

SJS pri SAV vo funkčnom období od 22. 9. 1998 do dnešného dňa pokračovala v tradičných aktivitách, ktorými sú podľa STANOV SJS, predovšetkým:

- popularizačná činnosť v oblasti jazykovedy realizovaná priebežne v prednáškach,
- organizátorská spoluúčasť na príprave vedeckých podujatí, seminárov, konferencií, ktoré zároveň naplňajú úlohu udržiavania odbornej úrovne v procese vedeckej komunikácie, rozvíjania kontaktov a spolupráce jazykovedcov rozličných pracovísk,
- edičná činnosť, spočívajúca v redakčnej príprave odborných materiálov a ich publikovaní v záujme popularizácie jazykovedy.

V predchádzajúcom funkčnom období viedol SJS výbor zvolený na valnom zhromaždení 22. 10. 1998 v zložení:

- Predseda: Slavomír Ondrejovič
- Podpredsedovia: Viktor Krupa, Ivor Ripka, Vladimír Patráš
- Tajomníčka: Jana Wachtarczyková
- Hospodárka: Lubica Balážová
- Predsedovia pobočiek: Jana Klincková (Banská Bystrica), Ján Sabol (Prešov), Ema Krošláková (Nitra).
- Členmi výboru SJS boli: Klára Buzássyová, Alexandra Jarošová, Mira Nábělková a Dana Slančová.
- Revízorkami boli: S. Mislovičová a Miriam Sitárová (Giger).

Výbor sa operatívne schádzal na zasadnutiach, zvolávaných podľa aktuálnych potrieb SJS. V priebehu dvoch rokov v členskej základni SJS nastali prirodzené zmeny, je potešiteľné, že explicitne nezrušil členstvo nik, implicitne členstvo spochybňujú členovia, ktorí dlhodobo neplatia členské príspevky. Opustili nás aj dvaja dlhoroční a vzácní členovia – Rudolf Blazsek a Jozef Mistrík. O členstvo SJS prejavili záujem 6 ľudí - Katarína Balleková (JÚLEŠ SAV), Silvia Kotuličová (JÚLEŠ SAV), Marek Lupták (UMB Banská Bastrica), Lenka Masaryková, Beáta Ševčíková (FF UCM v Trnave), Karol Furdík (TU Prešov).

Dnes má SJS 185 členov. V uplynulých dvoch rokoch svoje životné jubileá oslávili Eugen Jóna, Ján Bosák, Klára Buzássyová, Kristína Vrlíková, Gerhard Baláž, Vincent Blánár a Ján Horecký.

Prirodzenou prioritou pre SJS je organizovanie prednáškovej činnosti. V bratislavskej pobočke sú pre vedecké prednášky vyhradené tradičné utor-

ky, ktorých bolo 15. V Banskej Bystrici odznelo 5 prednášok, v Nitre 2 a v Prešove 6 prednášok. Nedá sa pritom ale nespomenúť čoraz výraznejší problém vznikajúci pri organizácii prednášok, ktorý sa prejavuje, a zrejme nielen v bratislavskej pobočke, v klesajúcej účasti na týchto prednáškach. Ak by sme to mali vyjadriť percentuálne tak zo 70 bratislavských pozvaných príde na prednášku približne 5, tak úspešnosť organizácie je približne 7 %. Ide o pomerne demotivujúcu okolnosť, a preto v diskusii uvítame návrhy ako a čím záujem o prednáškové akcie SJS zvýšiť alebo túto aktivitu SJS prípadne nezredukovať.

V oblasti organizovania vedeckých podujatí je však, našťastie, situácia opačná. Mimoriadne úspešné sú tradičné *Kolokviá mladých jazykovedcov*, každoročne konané v Modre-Piesku. V uplynulých rokoch sa uskutočnilo VIII. a IX. kolokvium s účasťou okolo 70 mladých vedcov nielen jazykovedného zamerania, ale aj z hraničných disciplín - literárnej vedy, psychológie, špeciálnej pedagogiky, umelej inteligencie a kybernetiky. Netreba snáď zdôrazňovať, aké je pre začínajúcich odborníkov dôležité, že majú možnosť prezentácie vlastných výskumných výsledkov v konfrontácii s rovesníkmi, čo napomáha tiež zachovávať generačnú kontinuitu SJS pri SAV. Toto podujatie však chceme vyzdvihnúť i preto, že tento rok sa uskutočnil už 10. jubilejné kolokvium, a to napriek čoraz ťažšej finančnej situácii a pracovnej vyťaženosťi hlavnej organizátorky, Míry Nábělkovej, ktorá teraz pôsobí v Prahe. SJS sa spolu s JÚLEŠ SAV organizačne významne podieľala na príprave dvoch veľkých konferencií, obidvoch na počesť jej zaslúžilých členov. V roku 1999 to bola lexikologicko-lexikografická konferencia *Lexicographica 99*, ktorá sa uskutočnila v dňoch 28. – 29. októbra 1999 v Budmericiach na počesť K. Buzássyovej a J. Bosáka a bola venovaná najnovším slovníkovým projektom a dielam.

Medzi úspešné aktivity SJS v uplynulom období patrí aj zorganizovanie konferencie *Mesto a jeho jazyk*, ktorá sa uskutočnila v priestoroch Primaciálneho paláca v Bratislave, v dňoch 22. 9 - 24. 9. 1998.

SJS pri SAV participovala na zabezpečovaní konferencie *Jazyk a kultúra* venovanej J. Horeckému. Toto podujatie sa uskutočnilo 13. – 14. marca 2000 v Smoleniciach.

Pod egidou SJS sa uskutočnil aj seminár *Adaptácia pomenovaní cudzieho pôvodu*, ktorý sa začne ešte dnes popoludní a tu, v priestoroch Domu zahraničných Slovákov, v Bratislave.

Popri prednáškovej a organizačnej činnosti je tretou podstatnou zložkou práce SJS edičná činnosť. Spočíva v redakčnej príprave a vydávaní výstupov z usporiadaných konferencií. Tradičnými publikáciami sú zborníky z Kolokvií mladých jazykovedcov – *VARIA*. Každý rok je na ich vydanie potrebných viac peňazí v priamej úmernosti k tomu o koľko viac príspevkov obsahujú, pričom treba priznať, že vo vydávaní týchto zborníkov existuje

určitý sklz, ale *VARIA VIII.* a *VARIA IX.* by mali byť pripravené k dátumu konania tohtoročného Kolokvia 22. 11. 2000 v Modre.

SJS pokračuje aj v príprave interného spravodaja – *Jazykovedného zápisníka*, bohužiaľ tiež so sklzom, ktorý je zapríčinený časovou vyťaženosťou redaktorov a problémami pri získavaní tiež prednášok od prednášateľov. V tlači však je pripravený Jazykovedný zápisník 1998 a Zápisník 1999 v štádiu príprav materiálov. Pretože tlačaná podoba Zápisníka vychádza s takým oneskorením a jej príprava je dosť náročná, predstavili sme v Spravodaji (4/1999) Rady vedeckých spoločností (správneho orgánu vedeckých spoločností) projekt Virtuálneho jazykovedného zápisníka, ktorý by bol v elektronickej podobe prezentovaný na internete. Takýto zápisník by bol súčasťou webovej stránky SJS a bol by priebežne aktualizovaný dostupnými informáciami a textami.

Náš projekt sa však nestretol s pochopením ani s finančnou podporou, potrebnou pre informatika na zhotovenie webovej stránky, preto budeme ďalej pokračovať v tradičnom spôsobe, hoci v novom šate - podarilo sa nám pripraviť novú obálku Jazykovedného zápisníka.

V rámci Spisov SJS sa do tlače pripravilo a pripravuje niekoľko publikácií. Do rúk sa Vám dnes dostáva novoobjavený rukopis Eugena Paulinyho – *Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania*.

Ďalším titulom pripravovaných Spisov je *40 rokov SJS - minulosť a prítomnosť stavovskej organizácie slovenských jazykovedcov*, ktorá by mala vyjsť do konca tohto roka.

SJS sa prostredníctvom L. Ďuroviča a S. Ondrejoviča podpíše aj pod nové, komentované vydanie *Nauky reči Slovenskej* Ľudovíta Štúra, nad ktorým pracoval E. Jóna takmer 40 rokov.

SJS sa bude podieľať aj na publikovaní súboru prednášok Ivana Masára, prednesených pre Slovenskú spoločnosť prekladateľov odbornej literatúry. Publikácia nesie pracovný názov *Ako pomenúvať po slovensky* a zameriava sa na praktické problémy v oblasti odbornej terminológie.

Doteraz sme hovorili o prednáškovej, organizačnej a edičnej činnosti SJS, hodnotenej počtom prednášok, podujatí a publikácií. Nehovorilo sa o tom, čo je v pozadí práce spoločnosti a čo sa považuje za samozrejmosť. Ide o tzv. „bežnú prevádzku SJS“, ktorá spočíva vo vybavovaní administratívy, v komunikácii s orgánmi Rady vedeckých spoločností, v obhajovaní plánov, aktivít spoločnosti, v žiadaní financií a ich zdôvodňovaní, s účasťou na schôdzkach týchto orgánov, vo vedení databázy členov spoločnosti, v evidencii a vyberaní členských príspevkov atď. To všetko sú aktivity, ktoré sa musia rozdeliť medzi členov výboru SJS. V posledných dvoch rokoch sa nám podarilo prácu na poli vnútornej bežnej prevádzky prispôsobiť potrebám informačného veku – celá korešpondencia sa realizuje vďaka výpočtovej technike, príprava a tlač pozvánok, obálok, tzv. vianočných pozdravov a pod., čím sa prevádzka zjednodušila a zrýchlila, no na druhej strane sa zvýšili nároky na členov výboru

pri obsluhu hardvéru a softvéru v záujme udržania bežnej prevádzky, čo mnohokrát znamená aj bežné riešenie technických problémov, presahujúce možnosti a odborné kompetencie dobrovoľníka SJS.

Samozrejmosťou sa už stalo aj používanie loga SJS v hlavičke tlačovín, výroba vianočných pozdravov a posielanie pozvánok na prednášky v bratislavskej pobočke všetkým členom SJS, ktorí majú elektronickú poštu – ide o tradičný mail s predmetom „*SJS pozýva...*“. Uvítali by sme, keby sme týmto lacným a rýchlym spôsobom mohli informovať čo najviac členov našej spoločnosti, pretože poštové náklady predstavujú najväčšiu položku z financií, určených na prevádzku.

*Jana Wachtarczyková
tajomníčka SJS pri SAV*

Valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV konané 19. 10. 2000 v Bratislave zvolilo nový výbor SJS pri SAV v zložení:

- Predseda: Slavomír Ondrejovič
- Podpredseda: Ivor Ripka
- Tajomníčka: Jana Wachtarczyková
- Hospodárka: Monika Koncová
- Predsedovia pobočiek: Jana Klincková (Banská Bystrica), Ján Sabol (Prešov), Ľubomír Kralčák (Nitra).
- Členmi výboru SJS boli: Klára Buzássyová, Alexandra Jarošová, Dana Slančová a Pavol Žigo.
- Revizorkami boli: Sibyla Mislovičová a Ľubica Balážová.

X., XI. a XII. kolokvium mladých jazykovedcov

Prelom jesene a zimy sa už tradične v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV nesie v znamení organizácie pravidelných stretnutí mladých jazykovedcov. V rokoch 2000 – 2002 sa v tomto „3 a ½-tom ročnom období“ uskutočnilo X., XI. a XII. kolokvium.

Jubilejné X. kolokvium mladých jazykovedcov sa uskutočnilo v Modre-Piesku v dňoch 22. – 24. 11. 2000. XI. kolokvium bolo prvým tzv. „mimomodrianskym“, ako ho nazvala Míra Nábělková, presťahovalo sa na východ republiky do Spišskej Novej Vsi (28. – 30. 11. 2001) a zorganizovala ho pre-

šovská pobočka. XII. kolokvium sa opäť konalo na starom mieste v Modre-Piesku v dňoch 4. – 6. 12. 2002.

Zborníky príspevkov z týchto kolokvií vyšli s miernym oneskorením – *Varia X* v roku 2003 (zostavili ho Mira Nábělková a Mária Šimková), *Varia XI* v roku 2004 (zostavovateľkou bola Mária Šimková) a *Varia XII* v roku 2005 (a opäť ho redakčne pripravila Mária Šimková).

Svet „veľkej lingvistiky“ často prehliada trepezlivú a obetavú prácu organizátorov takýchto podujatí aj množstvo redaktorskej práce spojenej s prípravou zborníka – „výkladovej skrine“ kolokvialistov, ktorého základnou charakteristickou črtou je nesmierna rôznorodosť tém a úrovni ich spracovania. My však aspoň na tomto mieste vyjadrujeme všetkým, ktorí sa podieľali na organizácii kolokvií a príprave zborníkov hlboké uznanie a vďaku.

Gabriela Múcsková

Zoznam prednášok konaných v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v rokoch 2000 – 2002

Bratislava

- 18. 1. 2000 – Ján Horecký: K dejinám novej slovenskej jazykovedy
- 21. 3. 2000 – Kazimierz Rymut, Milan Majtán: Badania językoznawcze na Spiszu – Jazykovedné výskumy Spiša
- 9. 5. 2000 – Igor Farkaš: Vzťah jazyka a mozgu
- 23. 5. 2000 – Ľubomír Ďurovič: Cirkevnoslovanské preklady Lutherovho katechizmu v XVII. storočí – švédsky pokus o konverziu pravoslávnych v Pobaltí
- 12. 10. 2000 – Heinz-Dieter Pohl: Vlastné mená slovanského pôvodu v Rakúsku
- 12. 12. 2000 – Emil Horák: Nové južnoslovanské spisovné jazyky (vo vzájomných vzťahoch a súvislostiach)
- 27. 3. 2001 – Dezider Kollár: Krása lexikografie
- 10. 4. 2001 – Ján Horecký: Princípy kultivovania jazyka
- 5. 6. 2001 – Klára Buzássyová: Kategória životnosti maskulín v slovenčine: sémantický, štylistický a komunikačno-pragmatický aspekt jej fungovania
- 19. 6. 2001 – Vincent Blanár: Problematika vývinu pomenúvania osôb
- 29. 1. 2002 – Ján Sabol: Sémantické pozadie vývinu grafických a zvukových sústav
- 30. 4. 2002 – Karel Oliva: Zásady lingvistiky založenej dezambiguácie (O pravidlách automatického morfológického značkovania korpusov)

28. 5. 2002 – Lubomír Ďurovič: Štúrova koncepcia slovenčiny z pohľadu začiatku 21. storočia
4. 6. 2002 – Vincent Blanár: Adam František Kollár a tereziánsky urbár z r. 1767

Prešov

16. 2. 2000 – Ján Sabol: Pri novších prameňoch slovenčiny
16. 2. 2000 – Oľga Schulzová: Fonetika na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe
4. 5. 2000 – Jana Svobodová: Komunikácia, lingvistika a výučba materského jazyka
12. 5. 2000 – Eva Tibenská: Syntaktické konštrukcie a ich významové a formálne obmeny
18. 12. 2000 – Ján Sabol: Metodologické reflexie z výskumu fónickej stavby jazyka
22. 5. 2001 – Ján Sabol: Jazykovo-semiotický protiklad poézie a prózy
26. 6. 2001 – Slavomír Ondrejovič: Jazykovedec Henrich Bartek
26. 11. 2001 – Akihiro Ishikawa: Komparatívny pohľad na slovenčinu a japončinu (Moja cesta k slovenčine)
6. 12. 2001 – Jerzy Rusek: Z aktuálnych výskumov krakovskej slavistiky
17. 12. 2001 – Juraj Furdík: K onomaziologickej štruktúre slovotvorne motivovaného slova
13. 6. 2002 – Juraj Furdík: Poznámky k teórii lexikálnej motivácie
13. 6. 2002 – Ján Sabol: Kvantita v slovenčine – metodické a metodologické problémy jazykovedného výskumu
23. 5. 2001 – Ján Sabol: Text poézie a prózy (prednesené na FF KU v Ružomberku)
19. 12. 2001 – Ján Sabol: „Pomätenie“ jazykov ako semiotická premena fonických grafických sústav (prednesené na FF KU v Ružomberku)

Banská Bystrica

28. 4. 2000 – Jana Pekarovičová: Slovenčina ako cudzí jazyk v lingvodaktickom kontexte
21. 11. 2000 – Juraj Furdík: Súčasný stav výskumu slovanskej slovotvorby
23. 4. 2002 – Ján Sabol: Dynamika fonologických protikladov v slovenčine
29. 10. 2002 – Ján Sabol: Vývinové a synchronne metamorfózy kvantity v slovenčine

Tézy prednášok

Ján Horecký

K DEJINÁM NOVŠEJ SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY

Rozvoj slovenskej jazykovedy v pravom slova zmysle možno konštatovať až v rokoch 1945 – 1950, lebo v tomto období sa predstavujú prvé výsledky vedeckého bádania novej vedeckej generácie, teda generácie narodennej v období 1900 – 1920. Zhodou okolností to je rok môjho narodenia, takže som sa nie vlastnou zásluhou stal akýmsi medzníkom vo vývine slovenskej jazykovedy.

Pre túto generáciu je pozoruhodná istá štvorročná periodicitá. Na prvom mieste v tejto generácii stojí J. M. Kořínek, narodený ešte v 19. storočí, r. 1899. Potom nasleduje Ján Stanislav – 1904, Ľudovít Novák – 1908, Eugen Pauliny – 1912, Jozef Ružíčka – 1916 a Ján Horecký – 1920. Prirodzene, k týmto postavám sa pridružuú ďalší jazykovedci, ale vždy sa grupujú v spomenutej štvorročnej periodicitě. K Novákovej generácii patrí Jozef Štolc a Jozef Orlovský, resp. o rok neskôr narodení Eugen Jóna a Štefan Tóvik. K Paulinyho generácii patrí Štefan Peciar, resp. Alexander V. Isačenko a Viliam Schwanzer (obaja 1913). Potom stojí osihotene Jozef Ružíčka – 1916 a napokon Ján Horecký – 1920. K tejto generácii patrí Vincent Blanár, o rok starší Pavol Ondrus a Konštantín Palkovič, a napokon o rok mladší Jozef Mistrík, resp. aj Ján Oravec – 1922.

Jozef M. Kořínek nestihol sa výraznejšie prezentovať, r. 1945 ho skosila predčasná smrť. Jeho univerzitné prednášky posmrtné vydal Š. Peciar (Úvod do jazykospytu, Od indoeurópskeho jazyka k praslovančine). Ján Stanislav prezentoval výsledky svojej bádateľskej práce o dejinách slovenčiny v celom rade (obyčajne viacdielných) monografiách, napr. Slovenský juh v stredoveku I. II., Dejiny slovenského jazyka I. – V.

Vedúca osobnosť ročníka 1908 – Ľudovít Novák nevyňikal takou usilovnosťou, výsledky svojho výskumu o dejinách slovenčiny (presnejšie zvukovej stavby slovenčiny) predstavil v monografii K najstarším dejinám slovenčiny, ktorá vyšla až r. 1980. Veľa času strávil redakčnými, ale najmä organizačnými prácami okolo zakladania vedeckých spoločností. Jozef Štolc vyšiel z dialektologického výskumu a zostal mu vcelku verný, podobne aj Jozef Orlovský a Štefan Tóvik. Eugen Jóna sa venoval najmä vonkajším dejinám spisovnej slovenčiny.

Vedúcou osobnosťou ročníka 1902 je Eugen Pauliny. Patrí k najvýraznejším a teoreticky najprenikavejším bádateľom: venoval pozornosť teoretickým otázkam (intencii slovenského slovesa, fonologickej štruktúre slovenčiny, vý-

vinu tejto štruktúry, vývinu morfológie, sústavnému opisu jazyka ako systému). Jeho o rok starší súputník Alexander V. Isačenko patrí k bádateľom zoširoka oboznámeným so svetovým dianím v lingvistiky (napr. Úvod do spektografickej analýzy), ale aj dôverným znalcom ruštiny i slovenčiny, ako svedčí monografia o gramatickej stavbe ruštiny a slovenčiny; závažná je jeho účasť na veľkých slovníkových dielach. Ďalší člen tejto generačnej skupiny – Štefan Peciar – nezanechal rozsiahlejšie monografické práce, najväčšiu časť svojho úsilia venoval otázkam pravopisu a lexikografickému zachyteniu súčasnej spisovnej slovenčiny. V. Schwanzer sa dostal k vedeckej práci pomerne neskoro a neprezentoval sa rozsiahlejšími prácami.

Jozef Ružička je vo svojom ročníku osihotený. Po období záujmu o teoretické bádanie (začínal germanistikou) sa venoval teoretickým otázkam gramatickej stavby (morfológiu a syntaxi), až skončil skúmaním súčasnej spisovnej slovenčiny a jej kodifikácie.

Kazimierz Rymut, Milan Majtán

BADANIA JEZYKOZNAWCZE NA SPISZU – JAZYKOWEDNÉ VÝSKUMY SPIŠA

Osídleniu Spiša venovali pozornosť najmä V. Šmilauer, B. Varsik a J. Beňko, spišským nárečiam J. Štolc (*Dialektické členenie spišských nárečí*, 1939 a i.), J. Dudášová-Kriššáková (*Goralské nárečia*, 1993 a i.), M. Servátka, nemeckým nárečiam Spiša J. Valiska (*Nemecké nárečia horného Spiša*, 1982 a i.). Štúdie o jednotlivých spišských geografických názvoch napísali J. Martinka (*Hornád*), Š. Ondruš (*Hornád, Poprad, Spiš*), V. Polák (*Levoča*), J. Stanislav (*Poprad, Smižany, Spiš*), V. Šmilauer (*Poprad, Spiš*), J. Štolc (*Hornád*) a i. Tatranské názvoslovie zaujíma i nejjazykovedcov (I. Houdek, I. Bohuš).

Z poľských jazykovedcov sa spišskou problematikou zaoberali najmä M. Małecki, K. Nitsch, Z. Stieber, Z. Sobierajski a F. Sowa.

Hydronymia povodia Popradu (základná charakteristika).

Pri porovnávaní slovenskej časti povodia Popradu s hydronymiou ostaných slovenských riek vystupuje výrazne do popredia celý rad osobitností, ktoré vznikli ako výsledok pôsobenia špecifických prírodných i spoločenských činiteľov. V hornej časti povodia najmä ľavé prítoky odvodňujú východnú časť Vysokých Tatier a Belianske Tatry, stredná časť povodia sa nachádza medzi Spišskou Magurou a Levočskými vrchmi. Sídlišné pomery na hornom Spiši a v severozápadnej časti Šariša sú mimoriadne pestré. Na tomto slovansko-slovenskom (východoslovenskom) území sa od 12. storočia usídľovali Nemci, od

13. storočia Poliaci, od 14. – 15. storočia Rusíni – Ukrajinci. Prevažná časť obcí vznikla na domácom zvykovom práve, niektoré na nemeckom (emfyteutickom) práve, najmladšie obce na kopaničiarskom práve. Právne postavenie viacerých obcí sa menilo. V miestach s nemeckým osídlením sa dodnes udržali terénne názvy, najmä názvy menších objektov v nemeckej podobe. Trvalého maďarského osídlenia tu nebolo, maďarské a pomadžarčené podoby vznikli na základe administratívneho úzu uhorskej kráľovskej a iných kancelárií a ako výsledok maďarizácie. Okrem toho, že Spiš bol podobne ako ostatné územie Slovenska celé tisícročie súčasťou uhorského štátneho útvaru, spišské mestá boli celé tri storočia v zálohu poľských kráľov, valašská kolonizácia priniesla rusinsko – ukrajinské etnikum, a toto všetko našlo odraz aj v hydronymii povodia Popradu.

Osobitnú pozornosť vzbudzuje názov rieky Poprad. Staršiu literatúru zhrnul V. Šmilauer v klasickom diele *Vodopis starého Slovenska* (1932), z novších autorov treba spomenúť Š. Ondruša (1985, 1991), J. Udolpha (1989), V. Uhlára (1988), B. Varsika (1990).

Najstaršie stredoveké listiny z územia povodia Popradu sú z rokov 1209 a 1251. Všetky vodné názvy z týchto listín majú slovansko-slovenský pôvod, zápisy sú iba deformované uhorským administratívnym kancelárskym úzom. Sú to názvy *Hnojník, Jasenov* a *Osoj* z roku 1209 a názvy *Benedikov potok, Bystrica, Dedislavov potok, Hnojník, Konotopa, Lubica, Slavkov (Slavkovský) potok, Vrbov* z roku 1251. Slovenské názvy vodných tokov boli utvorené z apelatív, ale aj z osobných mien a z osadných názvov. Až od konca 13. storočia sú z povodia Popradu známe nemecké názvy a nemecké podoby názvov. Maďarské podoby názvov súvisia s uhorskou kancelárskou praxou a azda aj s existenciou strážcov uhorských krajinských zásekov ciest (indagines) v tejto oblasti.

Z turisticky exponovanej časti povodia, z oblasti Vysokých Tatier a Belianskych Tatier, sú známe popri slovenských aj novodobé nemecké, maďarské a poľské podoby vodných názvov. Zo 465 vodných tokov slovenskej časti povodia rieky Poprad má stredoveké názvy z 13. – 16. storočia iba 53 tokov (11,4%), 356 tokov (76,5%) má názvy doložené iba od 19. storočia.

Eubomír Ďurovič

CIRKEVNOSLOVANSKÉ PREKLADY LUTHEROVHO KATECHIZMU V XVII. STOROČÍ – ŠVÉDSKY POKUS O KONVERZIU PRAVOSLÁVNÝCH V POBALTÍ

Keď Švédsko na začiatku XVII. storočia získalo na východnej strane Baltického mora územia s ruským obyvateľstvom, bol na príkaz švédskeho kráľa pre nich preložený Lutherov katechizmus a v Štokholme bola zriadená

tlačiareň s cyrilikou. Na začiatku tohto prekladu je na desiatich stranách *Alfabetum Rutenorum* – popis ruského písma, vysvetlenie výslovnosti niektorých písmen a tradičné ruské cvičenie čítania – slabikovanie.

Kráľ Gustáv Adolf II. bol zrejme poučený o jazykovej situácii v Moskovskom štáte, pretože presne určil, že to, čo sa cituje z Biblie, má sa citovať po cirkevno-slovansky, ale ostatné časti majú byť preložené do živého ruského jazyka. Toto je najstarší doklad o tom, že v západnej Európe sa vedelo o diglosii v Rusku.

V prepise mien ruských písmen (ako *az, buky, glagol* ...) švédsky prepis zachytil niektoré fonetické črty ruštiny (najmä artikulačný posun vokálov, spôsobený palatálnosťou susedných konsonantov), ktoré sú inak doložené až vo fonetických štúdiách zo začiatku XX. storočia.

Alfabetum Rutenorum a dva ďalšie preklady Lutherovho katechizmu z toho istého obdobia sú vďačnou témou pre slavistický filologický výskum. Otázkou je, z ktorej existujúcej biblie boli kanonické texty prevzaté, či a ako sa prispôbovali dogmaticky (napr. „deň sobotný ~ deň sviatočný“, otázka *filioque* v Kréde), v preložených textoch je otázka prameňov kresťanskej terminológie (*vse-deržitel' – vsemoguščij – vsesil'nyj*), filiácie, prekladových chýb ap.

Alfabetum Rutenorum je prvá učebnica ruštiny vôbec a bola potom možno vzorom pre učebnice ruštiny hallských pietistov v prvej polovici XVIII. storočia.

Emil Horák

„NOVÉ“ JUŽNOSLOVANSKÉ SPISOVNÉ JAZYKY (VO VZÁJOMNÝCH VZŤAHOCH A SÚVISLOSTIACH)

Ak ešte začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia slavistika poznala iba tri južnoslovanské spisovné jazyky, na sklonku tohto storočia zaznamenávame už šesť samostatných južnoslovanských spisovných jazykov. Tento prudký nárast vzniku nových južnoslovanských spisovných jazykov je nesporne motivovaný vznikom samostatných suverénnych štátov na území bývalej Juhoslávie.

Pri rozpade federatívnej Juhoslávie konštituovaním nezávislého suverénneho chorvátskeho štátu – *Chorvátskej republiky* (1991) sa „srbochorvátsky spisovný jazyk“ rozčlenil na dva samostatné slovanské spisovné jazyky: *srb-ský spisovný jazyk* a *chorvátsky spisovný jazyk*. Súčasne s konštituovaním ďalšieho nového suverénneho štátu *Bosniansko-hercegovinskej federácie* (1995) vznikol aj jeho štátny jazyk *bosniansky spisovný jazyk*. Pre tieto tri „nové“ južnoslovanské spisovné jazyky je príznačné nielen to, že ich vznik bol podmienený vznikom suverénnych štátov, ale aj to, že majú spoločnú genetickú základňu – novoštokavské nárečie, a teda sú si navzájom gramatickou stavbou i lexikou veľmi blízke. Spoločná genetická základňa i vzájomná blízkosť pod-

mieňujú medzi nimi špecifické vzájomné vzťahy v sociolingvistickej rovine. Prirodzene, pri výskume týchto vzťahov bude potrebné prísne odlišovať sociolingvistický aspekt od geneticko-lingvistického aspektu.

Na odborných princípoch vznikla už polstoročie predtým aj *spisovná macedónčina*, ktorá sa pri zrode bývalej federatívnej Juhoslávie – (1) stala štátnym jazykom *Macedónskej republiky* (1944), (2) bola založená na nárečiach genetiky veľmi blízkych s bulharskými nárečiami a (3) pri jej vzniku, ako aj ďalšom jej vývine bol irelevantný príznak blízkosti so susednými slovanskými jazykmi. Na základe pozorovania genézy uvedených štyroch južnoslovanských spisovných jazykov môžeme napokon vysloviť aj predpoklad, že ak v ďalšom procese rozpadu terajšej *Zväzovej republiky Juhoslávie* vznikne nový suverénny štát *Čierna Hora*, jej štátnym jazykom sa stane *čiernehoorský spisovný jazyk*, a to aj napriek tomu, že sa taktiež bude zakladať na novoštokavských nárečiach, pričom prevažnú väčšinu obyvateľov Čiernej Hory tvoria Srbi.

Výsledky skúmania a porovnávania jazykovej situácie v krajinách bývalej Juhoslávie dovoľujú vysloviť tézu, podľa ktorej: ak bol spisovný jazyk v 19. storočí základným atribútom samostatných slovanských národov, ak teda spisovný jazyk plnil najmä národno-identifikačnú funkciu, vznik „nových“ slovanských spisovných jazykov v 20. storočí je motivovaný najmä vznikom štátov, a tak sa spisovný jazyk v 20. storočí stal základným atribútom suverénneho štátu a plní najmä funkciu štátno-integračnú.

Dezider Kollár

KRÁSA LEXIKOGRAFIE

Prednáška bola publikovaná ako štúdia v Slovenskej reči, 66, 2001, č. 4. s. 218 - 225.

Ján Horecký

PRINCÍPY KULTIVOVANIA JAZYKA

Východiskom pre úvahy o princípoch kultivovania jazyka je diskurzívna činnosť človeka, jej pozorovanie, analýza a hodnotenie. Diskurzívna činnosť človeka je založená na troch typoch činnosti: identifikácia objektu, prisudzovanie vlastností tomuto objektu a celkové hodnotenie. Základným prvkom je kritérium vhodnosti, adekvátnosti, primeranosti.

V jazyku, resp. v jazykovom vedomí používateľa daného jazyka je istý systém adekvátností, vybudovaný sústavným používaním jazyka na komunikáciu. Základným kritériom je komunikačná adekvátnosť, vhodnosť daného výrazu na dosiahnutie úspešnej komunikácie. Nevyhnutným sprievodným kritériom je systémová adekvátnosť výrazu a tá sa realizuje aj ako štruktúrna a kultúrna adekvátnosť. Pretože ide o spätosť s daným národným jazykom, s jazykom istého etnika, ide o etnosystémovú, etnoštruktúrnú a etnokultúrnu adekvátnosť. Tento „etnický“ súbor adekvátnosti nadväzuje ďalej na mikrosystémové adekvátnosti, viazané na jednotlivé mikrosystémy v rámci celkového systému daného jazyka:

mikrosystémová etnoštruktúrna komunikačná
 etnosystémová etnoštruktúrna

Popri týchto systémových adekvátnostiach jestvuje v danom jazyku systém komunikačných adekvátností:

žánrová lokučná
 architektonická rytmicko-sémantická
 interpretačná

Tieto dva podsystémy adekvátností sú skĺbené na základe antického rétorického systému:

inventio	zhromažďovanie materiálu
dispositio	rozloženie materiálu, architektonická adekvátnosť
elocutio	jazykové stvárnenie, systémové adekvátnosti
memoria	uložené na nosič
pronuntiatio	realizácia, komunikačné adekvátnosti

Klára Buzássyová

KATEGÓRIA ŽIVOTNOSTI MASKULÍN V SLOVENČINE: SÉMANTICKÝ, ŠTYLISTICKÝ A KOMUNIKAČNO- PRAGMATICKÝ ASPEKT JEJ FUNGOVANIA

Kategória životnosti/neživotnosti maskulín v slovenčine má viacero aspektov, kvôli ktorým je užitočné naďalej prehľbovať poznávanie tejto zaujímavej

jazykovej kategórie. Z nich zdôrazňujeme: 1) štruktúrno-systémový aspekt; 2) jazykovo-komunikačný aspekt – skúmanie, ako sa členy opozície tejto kategórie správajú v komunikátoch rozličných komunikačných sfér; 3) aspekt súčasnej jazykovednej reflexie oboch predchádzajúcich aspektov. Tento aspekt zahŕňa aj reflektovanie poznania komunikačných noriem kodifikáciou.

Ad 1) V základných gramatických dielach aj v závažných štúdiách sú popri zhodách pozoruhodné aj jemné rozdiely v interpretovaní kategórie životnosti maskulín (Pauliny 1949; 1968; 1981; MSJ 1966; Sabol 1967; Miko 1974; Oravec – Bajzíkova – Furdík 1984). Zo zahraničných bádateľov mimoriadny prínos, a to osobitne pre slovenčinu, znamená nepovšimnutá Hjelmsovova typologicky zameraná štúdia (1956; ruský preklad 1972). Lifanovov (1992) teoretický prínos je v argumentoch v prospech posudzovania životnosti maskulín ako morfológicko-sémantickej kategórie. Nedostatkom je, že pri hodnotení členov opozície kategórie životnosti autor vôbec neberie do úvahy hovorenú reč a málo prihliada aj na rozdiely v textoch rozdielnych komunikačných sfér.

Ad 2) V komunikátoch z 80. a 90. rokov uplynulého storočia sa prejavujú tieto tendencie: v prírodopisných televíznych seriáloch silnie tendencia používať v pluráli zvieracích mien formy neživotného skloňovania (v súlade s tým, čo je bezpríznačné pre odbornú komunikačnú sféru). V umeleckej komunikačnej sfére spisovatelia (napríklad P. Jaroš, L. Ballek) používajú životné alebo neživotné podoby ako štylémy. Využívajú tak variantnosť, ktorú im slovenčina poskytuje. Ich texty potvrdzujú platnosť tvrdenia F. Mika, že kolísanie a dubletnosť, ktoré vznikajú v dôsledku pribúdania depersonifikácie aj animizácie, nie je nedostatkom normy, ale v jednom prípade je dôsledkom vývinu, v iných prípadoch je zjemnením výrazových prostriedkov slovenčiny. V detských encyklopedických dielach a v inej literatúre pre deti sa stretáme s kolísaním aj variantnosťou podľa životného a neživotného skloňovania zvierat, ktoré svedčí o konflikte dvoch tendencií: v svete zvierat sa žiada pre deti animizácia (aj ako výraz intimizácie), životné skloňovanie najmä pri drobných podobách zvieracích mien je v súlade s konotatívnymi sématickými príznakmi a pragmatikou týchto podôb. Táto tendencia je sčasti v rozpore so školskou výchovou, vyžadujúcou priamočiaro dodržiavanie neživotného skloňovania v pluráli. V bežných hovorených prejavoch dlhodobo existuje tendencia k zoživotňovaniu.

Ad 3) Kodifikácia analyzovaných mien v Krátkom slovníku slovenského jazyka v niektorých prípadoch obmedzuje varianty deminutív (oproti MSJ). Aktuálna je úloha prehliť poznanie rôznorodých javov, ktoré sú prekryté jedným nadradeným pojmom personifikácie, resp. personičnosti. Výsledky nášho doterajšieho výskumu potvrdzujú ako pád najsilnejšej komunikačnej zaťaženosť životných tvarov zvieracích mien akuzatív plurálu. Je to nielen (syntaktický) pád na odstránenie nežiaducej (morfológickej) homonymie. Väčšia zaťaženosť

(aj oproti nominatívu plurálu) potvrdzuje platnosť Hjelmslevom stanoveného kľúčového princípu skúmanej kategórie životnosti/animálnosti: antinómie tendencie k optimálnej reprezentácii ako protikladnej konzervatívnej tendencii.

Jana Svobodová

KOMUNIKACE, LINGVISTIKA A VÝUKA MATEŘŠTINY

Sociální povaha komunikace – její nejdokonalejší, nejpřesnější a nejúčinnější uskutečňování pomocí prostředků jazykové povahy. R. de Beaugrande o jazyce: je to mezivrstva na dortu tvořeném třemi korpusy, z nichž jazyk je prostřední mezi světem (realitou) a společností, která o tomto světě komunikuje.

Komunikace je současnými lingvisty nahlížena především jako řečová činnost, neboť sociální jednání člověka se v převážné míře uskutečňuje právě řečí. V jistém smyslu zde tedy splývá pojem komunikace se saussurovským pojetím jazyka ve smyslu parole, zatímco saussurovské chápání jazyka ve smyslu langue (systému) je nahrazeno termínem kód. Teoreticky platí zásada, že k úspěšnému průběhu komunikace dvou nebo více komunikantů je zapotřebí, aby v jejich povědomí byl uložen stejný jazykový kód. V praxi se pochopitelně setkáváme s různými odchylkami ve kvantitě i kvalitě ovládnutí kódu mezi mluvčími téhož jazyka; na tomto principu by měla být založena i školní výuka mluvnice mateřštiny jako kultivace jazykového kódu u žáka učitelem, který ovládá kód na vyšší kvalitativní i kvantitativní úrovni.

Jazykový kód se projevuje navenek prostřednictvím proměnlivé a bohatě diferencované řeči (parole, komunikace, resp. dílčích komunikátů). Jazykový kód, v tomto smyslu nástroj komunikace, je poznáván právě díky komunikaci, v níž se realizuje. Zaměření na výzkum komunikace, k němuž zamířila současná lingvistika, by mělo vést v konečném důsledku k přesnějšímu vymezení, modelování jazykového kódu. V duchu pojetí J. Sabola (1997, s. 189) je chápán poměr mezi jazykovým kódem (systémem) a komunikací (řečí) jako dialektická oscilace mezi variantním/jednotlivým a invariantním/všeobecným. Právě ta se stává podstatným rysem toho, co se nazývá jazykem (kódem) a jeho realizací (řečí), neboť variantní v sobě nese i invariantní – a naopak invariantní se realizuje prostřednictvím variantního: jazyk (kód) jako invariantní se realizuje řečí. Obdobně se k jazyku vyjádřil M. Komárek (1999, s. 191), který projevil obavu z toho, aby komunikační obrat v lingvistice nevedl nyní k monopolizaci komunikace, tak jako v minulosti docházelo k monopolizaci (jazykového) systému. Zdůrazňuje, že komunikativně zaměřená lingvistika nesmí zapomínat na kód: „Jazyk je bezpochyby v komunikačním procesu proměnlivý, až amébovitý, ale to musí vést lingvistu ne k rezignaci, nýbrž napok ke hledání invariantnosti v proudu textové variantnosti.“ Vědomí spja-

tosti kódu a komunikace by si měla udržet také škola a pěstovat je v podobě srozumitelné žákům ve výuce mateřštiny od počátku školní docházky.

Jako školská komunikace je označována veškerá komunikace probíhající v prostředí školy. Zahrnuje nejen většinové jevy jazykové a řečové povahy, ale i pestré okolnosti vzniku školských komunikátů a jejich doprovodné jevy. Uvažujeme-li o škole, máme zde na mysli takovou školu, jíž projde ve věku povinné školní docházky celá populace, takže toto formující prostředí pak znají všichni uživatelé jazyka ve víceméně stejné nebo jen málo obměněné podobě. V nynější společenské situaci jde zejména o základní školství. Jsme přesvědčeni o tom, že má-li národ společné povědomí o tom, jak se komunikuje ve škole, jaké podoby tedy má školská komunikace, vychází tato společná představa především (pokud ne výhradně) právě z jazykové situace prostředí základní školy.

Hlavní důvod toho, že jsme se na našem pracovišti na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity už před lety zaměřili na komunikaci školského typu v prostředí základní školy, vychází z přesvědčení, že tato oblast je lingvisty prozatím málo zmapována, nehledě k jistému dlouhodobě přetrvávajícímu přezírání školské a výukové problematiky odbornými lingvistickými kruhy – alespoň v českém prostředí. Zejména didaktika mateřštiny značně trpí tím, že je vyčleňována z lingvistiky s nálepkou povrchnosti a nevědeckosti. Je zapotřebí výhledově ji nově podepřít lingvistickou teorií a věnovat jí zvýšenou péči. Cílem výuky mateřštiny je nikoli jen utužení schematické znalosti jejího jazykového systému, ale rozvoj komunikačních dovedností žáka s oporou o naznačený systém. Proto je třeba od počátku školní výuky mateřštiny postupovat tak, aby žák nebyl od vlastní mateřštiny jako kódu a jako nástroje sloužícího ke komunikaci neuváženými postupy odpuzován, ale aby k němu byl přitahován, aby byl u žáka vyvolán zájem, zvědavost, chuť se zdokonalit, ale také chuť vyjádřit se na jazykové téma, aby tedy jazykové téma v širším smyslu a téma mateřštiny konkrétně opravdu už zůstalo – někdy od 2. ročníku základní školy – jedním z trvalých celoživotních témat každého komunikanta, to znamená jedním z živých témat jeho celoživotního dialogu.

(Literatura: KOMÁREK, M. (1999): Komunikace versus systém? *Slovo a slovesnost*, 50, s. 187-194. SABOL, J. (1997): Arbitrárnost znaku v neverbální komunikácii. In: *Štylistika neverbálnej komunikácie*. Red. J. Sabol et al. Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského 1996, s. 186 – 191.)

Slavomír Ondrejovič

JAZYKOVEDEC HENRICH BARTEK

Prednáška bola publikovaná ako štúdia v Slovenskej reči, 66, 2001, č. 3. s. 129 - 147.

K ONOMAZIOLOGICKEJ ŠTRUKTÚRE SLOVOTVORNE MOTIVOVANÉHO SLOVA

Problém vzájomného vzťahu kondenzačnej funkcie slovotvornej motivácie a rozčlenenosti zmyslovej štruktúry motivovaného slova je staronovým, ba priam večným problémom vzájomného vzťahu slovotvorného a lexikálneho významu slovotvorne motivovaného slova. Ak napr. lexikálny význam slovenského derivátu *mečiarovec* možno sformulovať výkladom „prívrženec politického hnutia vedeného Vladimírom Mečiarom“, naskytajú sa hneď dve otázky: a) ako sa do formálne chudobného, iba dvojčlenného rámca „zmesť“ takáto obsažná informácia, b) čo z tejto informácie možno pripísať jednotlivým členom slovotvornej štruktúry a kde možno „umiestniť“ tie časti informácie, ktoré týmito členmi nie sú formálne vyjadrené.

Rozsiahle bádania do detailov aj do náležitých hĺbok a z rozličných uhlov pohľadu osvetľujú zložitú problematiku vzájomného vzťahu lexikálneho a slovotvorného významu, ako aj sémantickej stránky lexikalizácie a demotivácie odvodených a zložených slov (napr. Buzássyová, 1974; Horecký, 1956, 1994; Uluchanov, 1977; Ginzburg, 1979; Kubriakova, 1981 a mn. i.). Napriek tomu sa nám vidí nedoriešeným problém, kde sa vlastne „skrývajú“ tie prvky lexikálneho významu derivatémy, ktoré nie sú explicitne vyjadrené v jej formálnej (podľa Horeckého onomatologickej) štruktúre.

Dovoľujeme si predložiť myšlienku inšpirovanú jednak prácami, ktoré sme tu doteraz uviedli, jednak prácami M. Dokulila a Ľ. Nováka. V opatnej téze M. Dokulila (1962) o ternárnom charaktere onomaziologickej štruktúry vidíme jednu z možností vysvetlenia statických i dynamických nezhôd medzi slovotvorným a lexikálnym významom motivovaných slov. Inšpirovali sme sa aj doteraz nepovšimnutými tézami popredného slovenského jazykovedca Ľudovíta Nováka (1908 – 1992) o semiologickej analýze lineárnych jazykových útvarov. Svoju tézu o ternárnom charaktere lineárnych útvarov vyložil a rozvádzal vo viacerých štúdiách (o. i. Novák, 1964, 1969 a i.). Zhrňa ju do trojice axiém: 1. *Každý lineárny útvar má začiatok, stred a koniec.* 2. *Koniec je znakom začiatku.* 3. *Znakový vzťah konca k začiatku uskutočňuje sa prostredníctvom stredy, ktorý je funkciou tohto označenia* (Novák, 1969, s. 19).

Náš prístup k onomaziologickej problematike možno zhrnúť takto:

- a) onomaziologická formula slovotvorne motivovaného slova nemá binárny, lež ternárny charakter;
- b) je v nej dialekticky protikladne zjednotené (podľa terminológie Ľ. Nováka) empirické a semiologické smerovanie vzťahu *začiatok – koniec*: empiricky ide o poradie *slovotvorný základ – slovotvorný formant*, semiologicky opačne o poradie *onomaziologická báza – onoma-*

ziologický príznak (pri prefixálnych a vôbec modifikačných derivátoch ide o modifikáciu v opačnom smere, podstata sa však nemení);

- c) stred formuly tvorí onomaziologický spoj (podľa Dokulila), resp. konkrétny predikát (podľa Kubriakovovej), ktorý však v slovotvornej forme derivátu nie je explicitne vyjadrený;
- d) práve chýbajúca explicitnosť vyjadrenia stredú umožňuje vyplniť ho doplňujúcimi sémantickými príznakmi;
- e) postupné navrstvovanie týchto doplňujúcich sémantických príznakov potenciálne môže viesť k prekrytiu slovotvorného významu lexikálno-sémantickými príznakmi, čoho výsledkom je „sémantická demotivácia“ pôvodne slovotvorne motivovaného slova.

Onomaziologickú štruktúru slovotvorne motivovaného slova teda pokladáme nie za dvoj-, ale za trojčlennú v zmysle onomaziologická báza (OB) – onomaziologický spoj (OS) – onomaziologický príznak (OP). Je všeobecne platná bez ohľadu na to, či ide o motívy modifikačného, transpozíčného alebo mutačného typu: *mastenica* „udalosť (OB), keď sa viacerí chlapi (OS) mastia (= bijú) (OP)“.

Platí to aj v prípade motivačne priezračných slov, v ktorých sa dá slovotvorný význam bezpečne „prečítať“ a v ktorých sú slovotvorný a lexikálny význam zdanlivo totožné alebo je medzi nimi aspoň značný stupeň prieniku. Aj tu možno zistiť isté sémantické prvky explicitne nevyjadrené vo formálnej slovotvornej štruktúre derivátu či kompozita, ale implicitne prítomné v jeho lexikálnom význame (napr. *hlavička*, *čítanie*, *malomesto*). Z toho pravdaže vyplýva, že *lexikálny význam slova sa nikdy nevyčerpáva „čistým“ slovotvorným významom*. Alebo ináč povedané: *niet „čistého“ slovotvorného významu, ten je vždy v službe komunikačne relevantného významu lexikálneho*. Faktorom, ktorý zaisťuje takúto súhrnu obidvoch významových typov, je onomaziologický spoj ako stred trojčlennej onomaziologickej štruktúry, ako (parafrazujúc tretiu axiómu Ľ. Nováka) funkcia označenia znakového vzťahu medzi začiatkom a koncom derivátu/kompozita ako lineárneho útvaru.

V onomaziologickom spoji sa teda môžu:

- a) kondenzovať formálne nevyjadrené prvky (sémy) slovotvorného významu,
- b) „uchycovať“ a zhromažďovať vznikajúce a pribúdajúce „neslovotvorné“ sémy lexikálneho významu.

Zdá sa nám teda, že pri riešení problematiky slovotvorného a lexikálneho významu a potenciálnej demotivácie derivátov a kompozit môže úspešne poslúžiť ternárna koncepcia Ľ. Nováka *začiatok – stred – koniec*, spojená s Dokulilovým pojmom *onomaziologický spoj* a s Kubriakovovej analýzou „vnútornej syntaxe“ slovotvorne motivovaných slov.

Edičná poznámka:

Tézy prednášky spracoval M. Ološtiak na základe štúdie: FURDÍK, J.: *K onomaziologickej štruktúre slovo tvorne motivovaného slova*. – In: *Slawische Wortbildung. Semantik und Kombinatorik*. (Materialien der 5. Konferenz der Kommission für slawische Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee. Lutherstadt, Wittenberg 20. – 25. september 2001). Ed. S. Mengel(ová). Münster – Hamburg – London, LIT Verlag 2002, s. 113 – 123.

Juraj Furdík

POZNÁMKY K TEÓRII LEXIKÁLNEJ MOTIVÁCIE

Fungovanie lexikálnej zásoby je podľa našej mienky založené na troch vzájomne sa dopĺňujúcich princípoch: 1) antropomorfizácia; 2) motivácia; 3) parametrizácia.

1) **Antropomorfizácia** – pripodobnenie lexikálnej jednotky k človeku-individuu a celej lexikálnej zásoby k ľudskej spoločnosti, a to vo viacerých ohľadoch: početnosť, individuálnosť, bilaterálnosť, relačnosť, časová a priestorová determinovanosť a i. Napríklad: lexikálna zásoba daného jazyka pozostáva zo státisícov lexém, pričom ich presný počet sa prakticky nedá zistiť. Ľudských individuí je na Zemi t. č. vyše 6 miliárd, pričom ich počet k danému okamihu je nateraz taktiež nezistiteľný. Každý z týchto ľudských jedincov je svojským, neopakovateľným individuum. Je „bilaterálny“, teda má svoju fyzickú a mentálnu konštitúciu, ale obidve stránky pozostávajú z mnohých a mnohonásobne prepojených konštituentov. Lexéma ako samostatný jedinec lexikálnej zásoby je taktiež bilaterálna, ale jej *signifiant* aj *signifié* sú ďalej rozličným spôsobom členené a štruktúrované. Analógiu medzi ľudským spoločenstvom a lexikou by bolo možné rozšíriť o mnoho ďalších aspektov.

2) **Motivácia** je z nášho pohľadu najdôležitejším faktorom. Lexikálne jednotky sú navzájom prepojené sieťami paradigmaticko-syntagmatických a pragmatických vzťahov. Každú lexikálnu jednotku môžeme chápať ako priesečník vzťahov s inými lexikálnymi jednotkami alebo vzťahov s mimojazykovými entitami. Takýto súbor vzťahov je pri každej lexéme jedinečný, preto môžeme lexikálnu jednotku považovať za osobitné individuum. Lexikálna zásoba, resp. lexikálny blok jazyka je otvorený súbor systémovo spätých lexikálnych jednotiek, teda súbor lexikálnych jednotiek spätých rôznymi typmi lexikálnej motivácie. Lexikálna motivácia zastrešuje celú lexikálnu zásobu a lexikálnu motiváciu chápeme ako odôvodnenosť existencie a funkcie jednotlivých lexikálnych jednotiek v systéme aj v texte (bližšie porov. Furdík, 1998/1999, 2000).

Vzhľadom na rozmanitosť jazykových i mimojazykových vzťahov lexikálnych jednotiek rozoznávame tieto typy lexikálnej motivácie:

1. <i>Základné:</i>	1.1 Elementárna	– paradigmatická
	1.2 Špecializované:	1.2.1 fónická
		1.2.2 morfológická
		1.2.3 sémantická
		1.2.4 slovotvorná
		1.2.5 syntaktická
		1.2.6 frazeologická
1.2.7 onymická		
2. <i>Nadstavbové:</i>	2.1 Pragmatické:	2.1.1 expresívna
		2.1.2 stratifikačná
		2.1.3 terminologická
		2.1.4 sociolektická
		2.1.5 teritoriálna
		2.1.6 temporálna
		2.1.7 individualizačná
	2.2 Kontaktové:	2.2.1 akceptačná
		2.2.2 abreviačná

3) **Parametrizácia.** Táto myšlienka nadväzuje na mokijenkovskú tézu o parametrizácii frazeológie. V lexikológii, resp. v derivatológii je na parametrizácii založená koncepcia Slovotvorného slovníka slovenčiny (Furdík, 1998/1999, 2004), podľa ktorej každú lexikálnu jednotku (slovotvorne motivovanú aj nemotivovanú) možno charakterizovať prostredníctvom vybraného súboru vlastností (parametrov).

Ambíciou teórie lexikálnej motivácie je na základe jednotného teoreticko-metodologického prístupu charakterizovať zdanlivo nekoherentný súbor jednoslovných a viacslovných, jednovýznamových a viacvýznamových, nominačných, relačných, existimálnych, expresívno-emocionálnych a i. lexikálnych jednotiek.

Edičná poznámka:

Tézy prednášky spracoval M. Ološtiak na základe vlastných poznámok a poznámok študentov z prednášok a seminárov J. Furdíka z disciplíny súčasný slovenský jazyk – lexikológia.

Ján Sabol

KVANTITA V SLOVENČINE – METODICKÉ A METODOLOGICKÉ PROBLÉMY JAZYKOVEDNÉHO VÝSKUMU

1. Fungovanie kvantity – využívanie tohto fonicko-suprasegmentálneho javu na fonologicko-ďišťinktivnú funkciu a jej regulovanie osobitným typom ne-

utralizácie, tzv. rytmickým zákonom – predstavuje jednu z najsvojráznejších zvukových črt spisovnej slovenčiny. Vzhľadom na to, že v spisovnej slovenčine má kvantita, dĺžka nositeľov slabičnosti, fonologicko-dištingtívnu funkciu (porov. dvojice slov a tvarov *latka – látka, luky – lúky, vysypať – vysýpať, pokladnička – pokladnička, hrabačka – hrabáčka, mesta – mestá, kosti – kostí* atď.), možno vzťah medzi segmentmi a suprasegmentmi definovať ako ekvipolentný s prienikovou množinou kvantity. Hoci svojou artikuláčno-akustickou podstatou je kvantita v spisovnej slovenčine suprasegmentálnym javom

a) je daná nie inherentnými artikuláčno-akustickými charakteristikami, ale časovou moduláciou artikuláčného prúdu;

b) v sonantickom jadre slabiky sa realizuje súbežne s ostatnými suprasegmentálnymi javmi, teda simultánnym spôsobom, ohľadujúcim ikonicko-symbolický znakový princíp;

c) funkčne je spätá so základnými inherentnými fonologickými vlastnosťami konštituujúcimi a diferencujúcimi fonémy ako dištingtívne jednotky zvukového systému.

Fonologický protiklad podľa kvantity (kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť, Lg – Lg°) sa v spisovnej slovenčine zúčastňuje na charakteristike a zvukovom stvárnení foném istého typu fungujúcich ako nositele slabičnosti, sonantické jednotky; z toho vyplýva záver, že kvantita je viac vlastnosťou slabiky než slova; slovo „utvára“ cez slabiky modifikované podľa protikladu Lg – Lg°.

2. Vo fonologickom protiklade Lg – Lg° sa výrazne zrkadlí aj dynamika zvukovej sústavy slovenčiny a špeciálne fonologických opozícií ako dôsledok spolupôsobenia a „tenzie“

a) *intralingválnych* okolností (možno k nim zaradiť: aa) typologické črty jazykového systému; ab) prienik vzťahu slabiky a morfémy; ac) súčinnosť a protipohyb syntagmatických a paradigmatických vzťahov foném – osobitne cez relácie neutralizácií fonologických opozícií a alternácií foném; ad) preskupovanie vzťahu jednotlivého a všeobecného pri fonických jednotkách; ae) „napätie“ relácie synchronie a diachronie premietnuté do zvukového stvárnenia významových prvkov; af) „hru“ a „protihru“ centra a periférie pri fonických jednotkách; ag) prienik jazykových rovín – osobitne fonologickej a morfolologickej sústavy, ale aj špecifiká fonologického/morfonologického kreovania tvarotvorných a slovotvorných postupov; ah) prienikový vzťah segmentálneho a suprasegmentálneho signálu);

b) *intra komunikačných* okolností (ba) vzťah expedienta a percipienta v komunikačnom kanáli reči – hľadanie „optimálnej“ polohy kompromisu medzi úsilím hovoriaceho, aby sa fonémy, ktoré vyslovuje, líšili čo najmenej, a úsilím počúvajúceho, aby fonémy, ktoré vníma, boli čo najdiferencovanejšie; bb) realizácia vzťahu subjektívnosti – objektívnosti vo výpovedi);

c) *externolingválnych* okolností (ca) sociolingválne aspekty manifestácie relácií medzi zvukom a významom, a to aj pri fonologických opozíciách;

cb) „vznenie“ vzájomného ovplyvňovania sa variet národného jazyka, vrátane nespisovných útvarov, a spisovného jazyka).

Je zrejmé, že tieto okolnosti nechávajú svoje „odtlačky“ aj na zvukovej variantnosti akustických korelátov foném a prozodém.

Realizácie kvantity sa viac-menej „dotýkajú“ všetky uvedené aspekty vývinovo-synchronného pohybu zvukových jednotiek slovenčiny.

2.1. Historické parametre kvantity – rovnako ako všetkých fonologických opozícií dnešnej spisovnej slovenčiny – sa odvíjajú od praslovanského dedičstva vzťahov medzi fonémami v štruktúre slabiky (s jej prirodzeným „modelovým“ pozadím C V, konsonant/nesonanta + vokál/sonanta) a morfémy. Ide najmä o „echo“ dvoch zákonitostí: a) princípu slabičného synharmonizmu (vzhľadom na protiklad tvrdosť – mäkkosť konsonanticko-vokalických zložiek slabiky; slabika sa hodnotila ako celok buď ako tvrdá, alebo ako mäkká), b) princípu otvorenosti slabík.

Pre fungovanie kvantity, jej „ducha“, má zásadný význam prvý princíp, ktorý sa premietol do štruktúry slabiky (a teda aj do kontrastovosti foném v nej) – a cez ňu i do stavby morfémy, slova a tvaru – a to na pozadí dvoch „zdedených“ tendencií: a) progresívneho tlaku konsonantického okolia na vokalicke prvky a b) regresívneho tlaku vokalickeho okolia na konsonantické prvky (na základe zákonitosti definovanej E. Novákom, že v západnej a východnej slovenčine a v juhovýchodnej strednej slovenčine sa historicky realizovala konsonantická mäkkostná korelácia a v severozápadnej strednej slovenčine vokalicke mäkkostná korelácia); tu majú svoj prvotný podnet progresívne a regresívne neutralizačné a alternačné zmeny, pričom uvedený tlak sa mohol presadzovať nielen na úrovni foném, ale aj slabík, o čom podáva výrečné svedectvo práve kvantita.

3. Diskusne a polemicky ladené úvahy a poznámky o kvantite v slovenčine, ktoré ich autori publikovali najmä po niektorých kodifikačných úpravách tohto fónického (azda presnejšie „synergického“ fonologicko-morfologického) javu r. 1991 v Pravidlách slovenského pravopisu majú pôvod – ako sa nazdávame – v „dvojúrovňovom“ charaktere dĺžky sonantických jadier slabiky, ale aj morfémy podľa tlaku fónického alebo významového okolia na kvantitatívne kreovanie týchto „bliženeckých“ jednotiek prepájajúcich výrazovú a významovú sústavu jazyka: ide o protiklad neutralizačných a alternačných javov, ktorý sa premieta do diferencovaných vrstiev vzťahu jednotlivého a všeobecného pri zvukových jednotkách, ale aj do smeru pôsobenia (fónického, resp. významového „okolia“) na dlhú sonantu. Pri neutralizácii protikladu Lg – Lg^o ide o progresívny tlak dlhej sonanty (a cez ňu slabiky) na dlhú sonantu (slabiku) v rámci slova a tvaru (zasahujúci úroveň fóny a fonémy, resp. aj hypofóny), pri alternačných zmenách kvantity ide o regresívny tlak morfémy na dlhú sonantu (zasahujúci úroveň fóny, fonémy a morfofonémy, resp. aj hypofóny).

4. Pri rozložení kvantity v slovenských slovách a tvaroch a pri jej systémovej uplatňovanej ako „ukazovateľ“ určitých tendencií vzťahu formy a obsahu jazykových jednotiek možno pozorovať súčinnosť fonologickej a morfolologickej a fonologickej a derivačnej roviny. „Dvojúrovňové“, ale aj dvojsmerne fungovanie protikladu $L_g - L_g^\circ$ „stelesnené“ v neutralizačných a alternačných zmenách foném a ich dištingtívnych príznakov sa stáva signálom rozhrania tvarotvorného a slovotvorného procesu: v tvarotvorných procesoch sa systémove (dominantne) uplatňuje neutralizácia kvantity (peniká príslušnými paradigmami substantív, adjektív a slovies) a kvantitatívna alternácia je prítlmená (funguje ako subdominanta), pri slovotvorných procesoch možno pozorovať opačnú tendenciu (dominantu tvoria alternačné javy a subdominantou je neutralizácia kvantity).

Tieto funkcie „zaručuje“ cez kvantitu súčinnosť a protipohyb slabičnej a morfematickej štruktúry, pričom vo vývine slovenčiny možno pri kvantite pozorovať tendenciu (pod silnejším tlakom morfémy, predovšetkým pri alternáciách) k jej morfonologizácii. Hladina morfofonémy zlučuje do fónického invariantu často „rozptýlené“ realizácie foném s príznakom $L_g - L_g^\circ$ a ich signálových korelátov (prípadne zmeny kvantity v hlbkovej „zóne“ morfémy sa totiž realizujú na vyššej úrovni abstrakcie), garantuje kvantite jej „stabilitu“, a to často aj napriek kodifikačným zásahom do jej grafického zachytenia ako „odlesku“ úrovne fóny a fonémy.

4.1. Kvantita v slovenčine – vzhľadom na to, že prepája slabiku ako jednotku formovej sústavy a morfému ako prvok obsahového pásma jazykového systému, a to v progresívnom i regresívnom smere – má „Jánusovu“ tvár. Dlhá sonanta v stavbe slova a tvaru funguje ako „svoreň“ medzi slabičnou a morfematickou štruktúrou, je teda „bifunkčná“; z toho faktu vychádzajú aj jej interpretačné problémy, ale zároveň aj sugestívne možnosti uvažovania o niektorých jazykových univerzáliách, a teda aj o metodických a metodologických problémoch jazykovedného výskumu.

Jana Pekarovičová

SLOVENČINA AKO CUDZÍ JAZYK V LINGVODIDAKTICKOM KONTEXTE

Slovenčina ako cudzí jazyk (SakoCJ) má v slovenskom akademickom kontexte už dlhú tradíciu a svoje pevné miesto, no najmä v ostatnom čase sa stáva predmetom intenzívnejšieho záujmu aplikovanej lingvistiky i odbornej didaktiky. Výrazne sa zvýšil počet praktických výstupov venovaných problematike slovenčiny pre cudzincov, vzniklo mnoho odborných štúdií i no-

vých učebných materiálov, rozširuje sa priestor na hľadanie optimálneho prepojenia lingvistického opisu a didaktickej interpretácie relevantných javov z hľadiska teórie a rečovej praxe. Spontánny záujem bádateľov i tvorcov učebných materiálov sa postupne mení na systematickejší prístup k riešeniu základných otázok, rešpektujúc pritom pragmatické aspekty lingvodidaktickej koncepcie. Posilňuje sa **základný výskum** zahrňujúci teoretické otázky jazyka a komunikácie aj **aplikovaný výskum** zameraný na **výučbu, osvojovanie si a hodnotenie / evalváciu** slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Skúmanie slovenčiny ako cudzieho jazyka zasahuje do rozličných oblastí jazyka a príbuzných disciplín, a preto si vyžaduje multidisciplinárny prístup a medzijazykové porovnávanie. Pri opise a sprístupňovaní slovenčiny a lingvoreálií cudzincom sa využívajú najnovšie poznatky a trendy didaktiky cudzích jazykov a zároveň sa tvorivo adaptuje teória komunikácie a zásady interkultúrnej komunikácie.

Cieľom aplikovaného výskumu je predstaviť špecifiká slovenčiny a slovenských reálií so zreteľom na sociolingvistické a etnokultúrne aspekty, ktoré sa menia podľa toho, z akej krajiny či jazykovej oblasti adepti pochádzajú a aká je ich študijná motivácia. Práve materinský / primárny jazyk a dominantná kultúra frekventanta môžu spolurozhodovať pri výbere didaktickej stratégie, optimálnej voľbe učebných materiálov i metód, o potrebe používať v kurzoch pre začiatočníkov sprostredkovací jazyk alebo vyučovať priamo v cieľovom jazyku, teda v slovenčine. V tejto súvislosti za relevantnú sa považuje *príbuznosť / odlišnosť cieľového a východiskového jazyka a východiskovej a cieľovej kultúry, psychosociálna a profesijná charakteristika študujúcich, ako aj osobnostný profil učiteľa / lektora*. Úlohou teoretickej prípravy lektorov je tematizovať otázky sprístupňovania gramatiky a lexiky, diskutovať o potenciálnych problémoch, komunikačných bariérach spôsobených interferenciou a hľadať také formy a metódy prezentácie slovenčiny cudzincom, aby čo najvýstižnejšie zachytávali podmienky efektívneho osvojovania receptívnych a / alebo produktívnych rečových zručností.

Juraj Furdík

SÚČASNÝ STAV VÝSKUMU SLOVANSKEJ SLOVOTVORBY

Slovotvorné výskumy majú v slovanských krajinách dlhú tradíciu, avšak organizačne sa derivatológii podarilo „zastrešiť“ len pomerne nedávno. Komisia pre slovanskú slovotvorbu pri Medzinárodnom komitáte slavistov vznikla na základe uznesenia XI. medzinárodného slavistického kongresu v Bratislave v r. 1993. Jej konštituovanie bolo zverené poprednému ruskému

derivatológovi I. S. Uluchanovi, ktorého iniciatíva v relatívne krátkom čase priniesla úspech. Podarilo sa mu zoskupiť asi tri desiatky popredných slavistov zaoberajúcich sa primárne derivatológiou (zo Slovenska sú členmi komisie K. Buzássyová a J. Furdík). V r. 1996 sa vo Volgograde konalo jej prvé zasadnutie, na ktorom sa však z rôznych príčin nezúčastnili viacerí členovia komisie. V dňoch 8. – 11. 10. 1997 sa uskutočnilo II. zasadnutie v Magdeburgu (organizátorka R. Belentschikowová) a materiály zo zasadnutia vyšli v osobitnom zborníku *Novyje puti izučeniya slovoobrazovanija slavianskich jazykov* (1999). III. zasadnutie zorganizovala I. Ohnheiserová v Innsbrucku (27. – 30. 9. 1999), zborník *Slovoobrazovanije v jego otnošenijach k drugim sferam jazyka* (2000). V „okružlom“ roku 2000 usporiadala zatiaľ posledné IV. zasadnutie komisie Sliezska univerzita v Katoviciach (hlavná organizátorka K. Kleszczowá); téma *Slowotwórstwo a inne sposoby nominacji*.

Diapazón tém, ktoré sa na zasadnutiach riešia, je široký. Na jednej strane badáme návraty k takým „večným“ problémom, ako je miesto slovtvorby v jazykovom systéme (A. Nagórková, S. Mengelová), vzájomný vzťah odvodnosti a motivovanosti (J. Raecke), pokusy o úplnú inventarizáciu slovtvorných postupov toho ktorého jazyka (I. Uluchanov), klasifikácia odvodných a zložených slov, vzťah morfematickej a slovtvornej štruktúry, genetická a synchronná motivovanosť a pod. Na druhej strane slovtvorba sa prestáva chápať ako uzavretá, výlučne na systém sústredená vedná disciplína. Naopak, novšie výskumy programovo smerujú k hľadaniu vzťahov medzi rozličnými spôsobmi tvorenia pomenovaní, pričom slovtvorba v klasickom zmysle slova je len jedným, hoci azda „pilotným“, z týchto spôsobov (veľmi dobre to vystihujú spomínané názvy doterajších zasadnutí komisie). A tak sa väčšina výskumov sústreďuje na živé, takrečeno pred našimi očami sa odohrávajúce slovtvorné, resp. nominačné procesy ako prejavy „činnostnej“ slovtvorby. Naďalej zostáva „šlágrom“ slovtvorného výskumu analýza okazionalizmov a neologizmov (napr. A. Zemská, G. Nečimenková, A. Nagórková, O. Martincová a i.). Veľká pozornosť sa venuje uplatňovaniu derivátov v textoch rozličných typov (K. Buzássyová); slovtvorba sa chápe ako jav synergetickej povahy, „predurčený“ kooperovať a interagovať so všetkými rovinami a útvarmi jazyka (J. Furdík). Hodne sa uvažuje o vzájomnom dynamickom pôsobení slovtvorby a morfológie (A. Lukašanec), slovtvorby a syntaxe (J. Baltovová, Nam-Shin Cho), slovtvorby a lexikálnej sémantiky (Z. Charitončíková, E. Koriakovcevová), slovtvorby a frazeológie (A. Janowská), slovtvorby a tvorenia viacсловných pomenovaní (I. Ohnheiserová, A. Nikitevič), slovtvorby a preberania slov (K. Kleszczowá), nominácie a nominalizácie (K. Buzássyová, A. Nagórková), teda o všetkých možných zdrojoch nových pomenovaní, generovaných neraz v prekvapujúcej spolupráci zdánlivo navzájom nekompatibilných pomenovacích postupov. Skrátka, slovtvorba sa dnes chápe ako dynamická otvorená

nominačná oblasť podporovaná ostatnými nominačnými oblasťami a spätne ich podporujúca, pretváraná a pretvárajúca, maximálne využívaná v prospech všestrannej efektívnej komunikácie.

Jedným z náročných projektov, na ktorých sa zúčastňujú viacerí členovia komisie, je vypracovanie a publikovanie slovtvorného zväzku v rámci témy *Systémové a funkčné porovnanie slovanských jazykov* (ide o spoločné dielo derivatológov z viacerých krajín koordinované v Poľsku, hlavným koordinátorom je S. Gajda; koordinátorkou slovtvorného zväzku je I. Ohnheiserová).

Celkovo doterajšie konferencie podali široký, až panoramatický obraz o súčasnom stave výskumu tvorenia slov v slovanských jazykoch. V ich priebehu sa pritom vynárali nové a nové problémy, ktorých riešenie už je alebo čoskoro bude aktuálne. Ukazuje sa, že komisia si v dohľadnom čase nebude musieť sťažovať na „nezamestnanosť“.

Edičná poznámka:

Tézy spracoval M. Ološtiak na základe štúdie: FURDÍK, J.: *Súčasný stav výskumu slovanskej slovtvorby*. – In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 1, s. 52 – 56.

Ján Sabol

DYNAMIKA FONOLOGICKÝCH PROTIKLADOV V SLOVENČINE

Fonologické protiklady predstavujú základné vzťahy vo fonickej sústave príslušného jazyka. Utvárajú sa a fungujú ako dominantné konštituenty prieniku jednotiek I. a II. stupňa abstrakcie; ich „siet“ vytvára možnosti na uplatnenie dištinktívnej „sily“ foném pri montáži významových jednotiek. Dva podstatné fonologické protiklady vychádzajúce z najvšeobecnejších opozícií *konsonantnosť – nekonsonantnosť* a *vokálnosť – nevokálnosť* konštituujujúce tri typy foném (vokály; šumové konsonanty; sonórne konsonanty) kreujú dva typologické modely slabiky (model „oko“ – charakteristický aj pre slovenčinu – a model „rybka“ – typický napr. pre češtinu).

2. Vo fonologických opozíciách dnešnej spisovnej slovenčiny je výrazne prítomné praslovanské dedičstvo vzťahov medzi fonémami v štruktúre slabiky a morfémy. Ide najmä o „echo“ dvoch zákonitostí: a) princípu slabičného synharmonizmu (vzhľadom na protiklad *tvrdosť – mäkkosť* konsonanticko-vokalických zložiek slabiky; slabika sa hodnotila ako celok buď ako tvrdá, alebo ako mäkká), b) princípu otvorenosti slabík.

Prvý princíp sa najintenzívnejšie premietol do štruktúry slabiky (a teda aj do kontrastovosti foném v nej) – a cez ňu aj do stavby morfémy, slova a tvaru, a to

na pozadí dvoch „zdedených“ tendencií: progresívneho tlaku konsonantického okolia na vokalickej prvky a regresívneho tlaku vokalickej okolia na konsonantické prvky (na základe zákonitosti definovanej Ľ. Novákom, že v západnej a východnej slovenčine a v juhovýchodnej strednej slovenčine sa historicky realizovala konsonantická mäkkostná korelácia a v severozápadnej strednej slovenčine vokalickej mäkkostná korelácia – *K najstarším dejinám slovenského jazyka*, 1980, s. 206 – 291); tu majú svoj prvotný podnet neutralizácie vokalickej a konsonantických protikladov, ktorých stupeň v nepriamej úmere odráža „intenzitu“ funkčného zaťaženie príslušných fonologických opozícií.

Štruktúrovanie slabiky (a jej fónických zložiek) podľa druhého princípu vrátane fonologických opozícií ovplyvnili dynamické zmeny v stavbe tejto jednotky najmä po zániku a vokalizácii jerov v 10. storočí – týmto zásahom sa mnohé otvorené slabiky zmenili na zatvorené, čím sa vo vzťahu morfémy a slabiky posilnila symetria a zároveň sa zvýšili „nároky“ na vykreslenie kontrastovosti fonologických opozícií pri menej odlišených susediacich fonémach (ide najmä o vzťah foném a ich signálových korelátov pri konsonantických protikladoch *sykavosť – nesykavosť, znelosť – neznelosť, difúznosť – nedifúznosť* a *okluzívnosť – neokluzívnosť*).

3. Dynamika fonologických protikladov sa vlastne „priamo“ a „sprostredkovane“ dotýka akéhokoľvek priestoru relácií zvukových a významových jednotiek, osobitne v ich „prienikovej“ zóne ako dôsledku vyznenia vzťahu symetrie a asymetrie medzi formou a obsahom jazykového znaku.

3.1. Dynamiku fonologických opozícií spôsobujú:

a) **intralingválne** okolnosti: aa) typologické črty jazykového systému; ab) prienik vzťahu slabiky a morfémy; ac) súčinnosť a protipohyb syntagmatických a paradigmatických vzťahov foném (osobitne cez relácie neutralizácií fonologických opozícií a alternácií foném); ad) preskupovanie jednotlivých vrstiev abstrakcie pri fónických jednotkách (ide o vyznenie vzťahu jednotlivého a všeobecného pri zvukových jednotkách); ae) „napätie“ vzťahu synchronie a diachronie premietnuté do zvukového stvárnenia významových prvkov; af) „súhra“ a „protihra“ centra a periférie pri fónických jednotkách; ag) prienik jazykových rovín (osobitne fonologickej a morfolologickej sústavy, ale aj špecifiká fonologického/morfolologickeho kreovania tvarotvorných a slovo-tvorných postupov); ah) prienikový vzťah segmentálneho a suprasegmentálneho signálu (pri vokalickej protiklade *kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť*).

b) **intrakomunikačné** okolnosti: ba) vzťah expedienta a percipienta v komunikačnom kanáli reči (hľadanie „optimálnej“ podoby kompromisu medzi úsilím hovoriaceho, aby sa fonémy, ktoré vyslovuje, líšili čo najmenej, a úsilím počúvajúceho, aby sa fonémy, ktoré vníma, líšili čo najviac); bb) realizácia vzťahu subjektívnosti – objektívnosti vo výpovedi;

c) **externolingválne** okolnosti: ca) sociolingválne aspekty manifestácie relácií medzi zvukom a významom (aj pri fonologických opozíciách); cb) „vy-

znenie“ vzájomného ovplyvňovania sa variet národného jazyka (vrátane nepisovných útvarov) a spisovného jazyka na zvukovú variantnosť akustických korelátov foném a (a prozodém).

Ján Sabol

VÝVINOVÉ A SYNCHRÓNNE METAMORFÓZY KVANTITY V SLOVENČINE

1. Fungovanie kvantity – využívanie tohto fonicko-suprasegmentálneho javu na fonologicko-dištingtívnu funkciu a jej regulovanie osobitným typom neutralizácie, tzv. rytmickým zákonom - predstavuje jednu z najsvojráznejších zvukových črt spisovnej slovenčiny. Vzhľadom na to, že v spisovnej slovenčine má kvantita, dĺžka nositeľov slabičnosti fonologicko-dištingtívnu funkciu (pórov, dvojice slov a tvarov *latka – látka, luky – lúky, vysypať – vysýpať, pokladnička – pokladnička, hrabačka – hrabáčka, mesta – mestá, kosti – kostí* atď.), možno vzťah medzi segmentmi a suprasegmentmi definovať ako ekvipolentný s prienikovou množinou kvantity. Hoci svojou artikuláčno-akustickou podstatou je kvantita v spisovnej slovenčine suprasegmentálnym javom (a) je daná nie inherentnými artikuláčno-akustickými charakteristikami, ale časovou moduláciou artikuláčného prúdu; b) v sonantickom jadre slabiky sa realizuje súbežne s ostatnými suprasegmentálnymi javmi, teda simultánnym spôsobom, ohlášajúcim ikonicko-symbolický znakový princíp), funkčne je spätá so základnými inherentnými fonologickými vlastnosťami konstituujúcimi a diferencujúcimi fonémy ako dištingtívne jednotky zvukového systému. Fonologický protiklad podľa kvantity (kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť, Lg – Lg^o) sa v spisovnej slovenčine zúčastňuje na charakteristike a zvukovom stvárnení foném istého typu fungujúcich ako nositele slabičnosti, sonantické jednotky; z toho vyplýva záver, že kvantita je viac vlastnosťou slabiky než slova; slovo „utvára“ cez slabiky modifikované podľa protikladu Lg - Lg^o.

2. Historické parametre kvantity – rovnako ako všetkých fonologických opozícií dnešnej spisovnej slovenčiny – sa odvíjajú od praslovanského dedičstva vzťahov medzi fonémami v štruktúre slabiky (s jej prirodzeným „modelovým“ pozadím C V, konsonant/nesonanta + vokál/sonanta) a morfémy. Ide najmä o „echo“ dvoch zákonitostí: a) princípu slabičného synharmonizmu (vzhľadom na protiklad tvrdosť – mäkkosť konsonanticko-vokalických zložiek slabiky; slabika sa hodnotila ako celok buď ako tvrdá, alebo ako mäkká), b) princípu otvorenosti slabík.

Pre fungovanie kvantity, jej „ducha“, má zásadný význam prvý princíp, ktorý sa premietol do štruktúry slabiky (a teda aj do kontrastovosti foném

v nej) – a cez ňu i do stavby morfémy, slova a tvaru – a to na pozadí dvoch „zdedených“ tendencií: a) progresívneho tlaku konsonantického okolia na vokalickej prvky a b) regresívneho tlaku vokalickeho okolia na konsonantické prvky (na základe zákonitosti definovanej Ľ. Novákom, že v západnej a východnej slovenčine a v juhovýchodnej strednej slovenčine sa historicky realizovala konsonantická mäkkostná korelácia a v severozápadnej strednej slovenčine vokalickej mäkkostná korelácia); tu majú svoj prvotný podnet progresívne a regresívne neutralizačné a alternačné zmeny, pričom uvedený tlak sa mohol presadzovať nielen na úrovni foném, ale aj slabík, o čom podáva výrečné svedectvo práve kvantita.

3. Diskusne a polemicky ladené úvahy a poznámky o kvantite v slovenčine, ktoré ich autori publikovali najmä po niektorých kodifikačných úpravách tohto fónického (azda presnejšie „synergického“ fonologicko-morfologického) javu r. 1991 v Pravidlách slovenského pravopisu majú pôvod – ako sa nazdávame – v „dvojúrovňovom“ charaktere dĺžky sonantických jadier slabiky, ale aj morfémy podľa tlaku fonického alebo významového okolia na kvantitatívne kreovanie týchto „blíženeckých“ jednotiek prepájajúcich výrazovú a významovú sústavu jazyka: ide o protiklad neutralizačných a alternačných javov, ktorý sa premieta do diferencovaných vrstiev vzťahu jednotlivého a všeobecného pri zvukových jednotkách, ale aj do smeru pôsobenia (fónického, resp. významového „okolia“) na dlhú sonantu. Pri neutralizácii protikladu $L_g - L_g^\circ$ ide o progresívny tlak dlhej sonanty (a cez ňu slabiky) na dlhú sonantu (slabiku) v rámci slova a tvaru (zasahujúci úroveň fóny a fonémy, resp. aj hypofóny), pri alternačných zmenách kvantity ide o regresívny tlak morfémy na dlhú sonantu (zasahujúci úroveň fóny, fonémy a morfofonémy, resp. aj hypofóny).

4. Pri rozložení kvantity v slovenských slovách a tvaroch a pri jej systémovej uplatňovaní ako „ukazovateľa“ určitých tendencií vzťahu formy a obsahu jazykových jednotiek možno pozorovať súčinnosť fonologickej a morfolologickej a fonologickej a derivačnej roviny. „Dvojúrovňové“, ale aj dvojsmerne fungovanie protikladu $L_g - L_g^\circ$ „stelesnené“ v neutralizačných a alternačných zmenách foném a ich dištingtívnych príznakov sa stáva signálom rozhrania tvarotvorného a slovotvorného procesu: v tvarotvorných procesoch sa systémove (dominantne) uplatňuje neutralizácia kvantity (peniká príslušnými paradigmami substantív, adjektíválií a slovies) a kvantitatívna alternácia je pritlmená (funguje ako subdominanta), pri slovotvorných procesoch možno pozorovať opačnú tendenciu (dominantu tvoria alternačné javy a subdominantou je neutralizácia kvantity).

Tieto funkcie „zaručuje“ cez kvantitu súčinnosť a protipohyb slabičnej a morfematickej štruktúry, pričom vo vývine slovenčiny možno pri kvantite pozorovať tendenciu (pod silnejším tlakom morfémy, predovšetkým pri alternačiách) k jej morfolologizácii. Hladina morfofonémy zlučuje do fónického

invariantu často „rozptýlené“ realizácie foném s príznakom $L_g - L_g^\circ$ a ich signálových korelátov (prípadné zmeny kvantity v hlbkovej „zóne“ morfémy sa totiž realizujú na vyššej úrovni abstrakcie), garantuje kvantite jej „stabilitu“, a to často aj napriek kodifikačným zásahom do jej grafického zachytenia ako „odlesku“ úrovne fóny a fonémy.

ZOZNAM ČLENOV SLOVENSKEJ JAZYKOVEDNEJ SPOLOČNOSTI (V ROKU 2006):

ALABÁNOVÁ, Mária, PaedDr.
AUXOVÁ, Darina, Mgr.
BALÁKOVÁ, Dana, PhDr.
BALÁŽ, Gerhard, doc. PhDr., CSc.
BALÁŽ, Peter, doc. PhDr., CSc.
BALÁŽOVÁ, Ľubica, Mgr.
BALLEKOVÁ, Katarína, Mgr.
BÁNIK, Tomáš, Mgr.
BARTKO, Ladislav, doc. PhDr., CSc.
BENKO, Vladimír, ING.
BENKOVIČOVÁ, Jana, PhDr., CSc.
BLANÁR, Vincent, prof. PhDr., DrSc.
BÖHMEROVÁ, Adela, PhDr., CSc., M.A.
BOSÁK, JÁN, doc. PhDr., CSc.
BUDOVIČOVÁ, Viera, doc. PhDr., CSc.
BUFFA, Ferdinand, doc. PhDr., CSc.
BUJALKA, Anton, PhDr.
BUGÁROVÁ, Marta, doc. PhDr., CSc.
BUZÁSSYOVÁ, Klára, PhDr., CSc.
CABANOVÁ, Vlasta, Mgr.
CADORINI, Giorgio, dott.
DAROVEC, Miloslav, doc. PhDr., CSc.
DEPTOVÁ, Tatiana, Mgr.
DOBRÍKOVÁ, Mária, PhDr., CSc.
DOLNÍK, Juraj, prof. PhDr., DrSc.
DORUĽA, Ján, prof. PhDr., DrSc.
DUDÁŠOVÁ, Júlia, prof. PhDr., CSc.
DUDOK, Miroslav, prof. PhDr., DrSc.
DUCHKOVÁ, Silvia
ĎURČO, Peter, doc., CSc.
ĎUROVIČ, Ľubomír, prof. PhDr., DrSc.
DVORNICKÁ, Ľubica, Mgr.
FEDÁK, Michal, Mgr.
FERENČIKOVÁ, Adriana, prom. fil., CSc.
FINDRA, Ján, prof. PhDr., DrSc.
FRŮHAUFOVÁ, Eva, PhD.
GÁLISOVÁ, Anna, Mgr.
GIGER, Miriam, PhD.
GLOVNÁ, Juraj, doc. PhDr., CSc.

GLOVNŇOVÁ, Slavomíra, Mgr.
GOTTHARDOVÁ, Gabriela, doc. PhDr., CSc.
GRIGORJANOVÁ, Tatjana, Mgr., CSc.
HAĽMOVÁ, Zuzana
HANUDEĽOVÁ, Zuzana, doc. PhDr., CSc.
HAŠANOVÁ, Jana, PhDr.
HÍREŠOVÁ, Alena, PhDr.
HLADÍK, Rudolf
HLADKÝ, Juraj, PhDr., PhD.
HLAVATÁ, Renáta, PaedDr.
HOČELOVÁ, Terézia
HORÁK, Alexander, Mgr.
HORÁK, Emil, doc. PhDr., CSc.
HUŤANOVÁ, Jana, PhDr., CSc.
CHOCHOĽOVÁ, Bronislava, Mgr.
IMRICHOVÁ, Mária, Mgr., PaedDr.
JANKOVIČOVÁ, Milada, PhDr., CSc.
JANOČKOVÁ, Nicol, Mgr., PhD.
JAROŠOVÁ, Alexandra, PhDr., CSc.
JUHÁSOVÁ, Jana, Mgr.
KAČALA, Ján, prof., PhDr., DrSc.
KADOROVÁ, Marta
KAPITÁŇOVÁ, Kristína, PhDr., CSc.
KAPUSTOVÁ, Monika, Mgr. PhD.
KLINCKOVÁ, Jana, doc. PhDr., CSc.
KOLLÁR, Dezider, doc. PhDr., CSc.
KOPINA, Ján, PhDr.
KOVÁČOVÁ, Mária
KOVÁČOVÁ, Viera, PhDr.
KOVÁČOVÁ, Zuzana, PaedDr., PhD.
KOVALOVÁ, Božena, PhDr.
KRAJČOVIČOVÁ, Slávka, Mgr.
KRAJČOVIČ, Rudolf, prof. PhDr., DrSc.
KRALČÁK, Ľubomír, PaedDr., PhD.
KRÁĽIK, Ľubor, PhDr., CSc.
KRÁĽOVÁ, Zdena, Mgr., PhD.
KRUPA, Viktor, PhDr., DrSc.
KRŠKO, Jaromír, Mgr., PhD.
KUCIK, Štefan, PaedDr.
KUČERA, Ladislav, PhDr., CSc.
KUŽELOVÁ, Oľga, PhDr.
LALIKOVÁ, Tatiana, Mgr.

LANSTYÁK, István, PhDr., CSc.
LEFÍKOVÁ, Anna, PhDr.
LIGOŠ, Milan, doc., PaedDr., CSc.
LIPTÁK, Štefan
LIPTÁKOVÁ, Alžbeta, PhDr., CSc.
LIPTÁKOVÁ, Ludmila, PaedDr.
MACHO, Marián, Mgr.
MAJTÁN, Milan, PhDr., DrSc.
MARSINOVÁ, Marta, PhDr.
MASÁR, Ivan, PhDr.
MESIAR, P.
MIKLUŠ, Michal, doc. PhDr., CSc.
MIKO, František, prof. PhDr., DrSc.
MISLOVIČOVÁ, Sibyla, PhDr.
MIŠŠÍKOVÁ, Gabriela, doc., PhDr., CSc.
MLACEK, Jozef, prof. PhDr., CSc.
MÚCSKOVÁ, Gabriela, Mgr., PhD.
NÁBĚLKOVÁ, Mira, PhDr., CSc.
NAVRÁTIL, Ladislav, PaedDr.
NIŽNÍKOVÁ, Jolana, prof., PhDr., CSc.
OČENÁŠ, Ivan, PaedDr., PhD.
ODALOŠ, Pavol, prof. PaedDr., CSc.
OLOŠTIAK, Martin, Mgr.
OLOŠTIAKOVÁ-GIANISCHOVÁ, Lucia, Mgr.
OLŠIAK, Marcel, Mgr.
ONDRÁČKOVÁ, Zuzana
ONDREJKOVÁ, Renáta, Mgr.
ONDREJOVIČ, Slavo, doc. PhDr., CSc.
ORAVCOVÁ, Anna, PhDr., CSc.
ORGOŇOVÁ, Oľga, doc. PhDr., PhD.
ORTHOVÁ, Eva, PaedDr.
PALKOVIČ, Konštantín, PhDr., CSc.
PANČÍKOVÁ, Marta, doc. PhDr., CSc.
PATÁKOVÁ, Marta, doc. PhDr., CSc.
PATRÁŠ, Vladimír, prof., PaedDr., CSc.
PEKAROVIČOVÁ, Jana, doc. PhDr., PhD.
PETRUFOVÁ, Magdaléna, PhDr.
PÍCHA, Emil, PhDr., CSc.
PORUBSKÁ, Emília, PhDr.
POVAŽAJ, Matej, PaedDr., CSc.
PROFANTOVÁ, Zuzana, Mgr., CSc.
RAFAYOVÁ, Andrea, Mgr.
RENDÁR, Ľubomír, PaedDr.

RIPKA, Ivor, PhDr, DrSc.
ROHÁRIK, Pavol, doc., CSc.
RUMÁNEK, Ivan, Mgr., PhD.
RUŠČÁK, František, doc. PhDr., CSc.
RÝZKOVÁ, Anna, doc. PhDr., CSc.
SABOL, Ján, prof. PhDr., DrSc.
SABOLOVÁ, Oľga, doc., PhDr., CSc.
SEDLÁKOVÁ, Marianna, PhDr., PhD.
SEDLÁK, Imrich, prof. PhDr., CSc.
SEJÁKOVÁ, Jana, PhDr., CSc.
SEKANINOVÁ, Ella, doc. PhDr., DrSc.
SIMON, Szabolcs, Mgr., PhD.
SKLADANÁ, Jana, PhDr., CSc.
SLANČOVÁ, Daniela, prof., PhDr., CSc.
SLOBODNÍK, Milan, doc. PhDr., CSc.
SOKOLOVÁ, Miloslava, doc. PhDr., CSc.
SOTÁK, Michal, prof. PhDr., DrSc.
SZABÓMIHÁLYOVÁ, Gizela, PhDr.
ŠEBESTOVÁ, Anna, PhDr.
ŠEVČÍKOVÁ, Beáta, PhDr.
ŠIKRA, Juraj, PhDr., CSc.
ŠIMKOVÁ, Mária, PhDr.
ŠKVARENINOVÁ, Oľga, PhDr., CSc.
ŠTIBRANÝ, Ján, PhDr., CSc.
ŠVAGROVSKÝ, Štefan, doc. PhDr., CSc.
TVRDON, Emil, doc. PhDr., CSc.
TÝR, Michal
TÝROVÁ, Zuzana
URBANCOVÁ, Lujza, Mgr.
URBANOVA, Jana, Mgr.
VALENTOVÁ, Iveta, PhD.
VALISKA, Juraj, doc. PhDr., CSc.
VANČOVÁ, Iveta, Mgr.
VAŇKO, Juraj, prof. PhDr., CSc.
VARGOVÁ, Mariana, Mgr.
VILČEKOVÁ, Katarína, Mgr.
VOJTEKOVÁ, Marta, Mgr.
VRLÍKOVÁ, Kristína, doc. ,PhDr., CSc.
ZÁHORCOVÁ, Jana, PhDr.
ZAMBOROVÁ, Marta
ZIMMERMANN, Július, doc. Ing., CSc.
ŽEŇUCH, Peter, Mgr., PhD.
ŽIGO, Pavol, prof. PhDr., CSc.

Vychádza v náklade 150 kusov – len pre vnútornú potrebu
Zodpovedný redaktor: Doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.
Zostavila: Mgr. Gabriela Múcsková, PhD.
Technický redaktor: Mgr. Vladimír Radik

Vytlačil OFPRINT, Better Polygraphic Services, Bratislava, 2006